

Nyitott kérdések az Arany-filológiában

Az Arany János lírai verseinek és elbeszélő költeményeinek kiadástörténetével, szövegagyományával való kritikus számvetés a magyar irodalom tradíciókezelésének központi problémáihoz vezethet el bennünket. Hiszen egy olyan költő életművének „kánonban tartásáról” kaphatunk adalékokat, aki mindmáig egészen eltérő poétikai kiindulású írók vagy írói csoportok számára minősül példaadónak, irodalmi eszménynek. Filológia és kanonizáció összefüggésének esettanulmányához¹ keresve sem lehetne jobb példát találni – még ha az alábbi gondolatmenet nem egy efféle keresgélésnek köszönheti is a létét, hanem az a szövegkiadói tapasztalat ösztönözte, amelyet a legújabban kiadott, népszerű „Arany-összes” sajtó alá rendezése során szerezhettünk.²

Ha az Arany-életmű – hatástörténeti értelemben minden bizonnyal legfontosabb, s leginkább kanonikus – darabjainak határait akarjuk kijelölni, akkor aligha lehetünk olyan magabiztosak, mint volt annak idején Keresztury Dezső és Keresztury Mária, akik ki merték jelenteni saját népszerű Arany-kiadásukról: „Arany összes költői műveinek ez a kiadása a költő valamennyi verses munkáját tartalmazza.”³ Hiszen nemcsak mi nem tudjuk, mennyi az a „valamennyi”, hanem Kereszturyék vállalkozása sem adott erre egyértelmű választ: kötetük egyszerre tartalmazott többet és kevesebbet, mint az előző edíciók, sőt, az utána következő népszerű Arany-kiadások is – ha csak csekély mértékben is – tőlük eltérően jelölték ki a szövegkorpusz határait; mindez arra mutat, hogy Arany életművének számos pontja még mindig megoldatlan kérdésekkel terhes, akár az életmű teljességére, akár a versek kronológiájára gondolunk: ebből a szempontból minden újabb, magát komolyan vevő szövegkiadói vállalkozásnak meg kell határoznia saját helyzetét ahhoz az egyenetlen (azaz néhol megnyugtatóan kidolgozott, néhol hevenyészett s önellentmondásos) textológiai hagyományhoz, amelyet folytatni kíván.

Arany műveinek még be nem fejeződött kritikai kiadásában idestova fél évszázada jelentek meg azok a kötetek, amelyek – Voinovich Géza munkájaként – közzétették a lírai és verses epikai műveket. Voinovich személyében az a személy végezte el a sajtó alá rendezés munkáját, akinek egyedül voltak a birtokában információk a II. világháború során megsemmisült Arany-ha-

gyaték tartalmáról: ez az „agyonőrzött” családi hagyaték⁴ – legalábbis annak addig publikálatlan része – ilyenformán csakis Voinovich korábban készített jegyzetein keresztül, a kritikai kiadás jegyzetanyagába építve lehetett hasznára az Arany-kutatásnak. Ez azt is jelentette, hogy a Voinovich-féle kritikai kiadás több ponton forrásértékűnek minősülhetett, csak sajnálatos módon alig-alig (vagy csak komoly forráskritikai műveletek révén) lehetett elválasztani Voinovich interpretációját a filológiai adatoktól – hiszen lépten-nyomon fölmerülhetett a kétely, hogy Voinovich logikailag és filológiailag nem mindig kielégítő érvelése mögött az elpusztult hagyaték számunkra ismeretlen dimenziói húzódnak meg. Voinovichnak a lírai életmű csoportosításában megmutatkozó, legnagyobb horderejű, s talán leginkább manipulatív gesztusa a kritikai kiadások alapelvének számító, s egyébként az Arany-kritikában is követett kronológiai elv feladása volt. Az irodalomtörténész ugyanis az I. kötetbe sorolta a „kisebb költeményeket”,⁵ a VI.-ba pedig a „zsengék, töredékek, rögtönzések” címszó alá besorolt versanyagot,⁶ s ráadásul ez utóbbi kötetben is többszörös tematikus csoportosítást hajtott végre. Ezzel nemcsak az életmű kronológiájának az áttekintését tette szinte lehetetlenné, hanem létrehozott egy „igazi”-nak tekintett Arany-életművet, megtisztítva a még nem vagy már nem „igazi” költő műveitől, azt is sugallva ezzel, hogy az első költői értékű mű a *Válasz Petőfi Sándornak* című vers, s ami ez előtt, azaz 1847 előtt keletkezett, az esztétikailag figyelemre nem méltó. Mindez nem Voinovich újítása volt, hiszen ő itt csak azokat az intenciókat követte, amelyek már Arany saját kötet szerkesztési gyakorlatából kiolvashatók: az utolsó, még Aranytól összeállított és – vagy tőle, vagy fiától átnézett – verseskötet élére maga a költő helyezte 1848-as és 1847-es verseit, s a korábbi darabokat határozottan mellőzte: nemcsak ebben a kötetében nem adta ki, hanem egyébként sem publikálta ezeket, sőt, a versek fennmaradása is jórészt nélkülözte Arany autorizációs gesztusait. Vagyis Voinovich bizonyos értelemben egy tradíció fenntartójának és továbbadójának tekinthető: egy alapvetően önértelmező alkotói gesztust afirmatív módon filológiai hagyományává változtatott, s ezzel nagymértékben le is szűkítette egyébként az Arany-életműre való, esztétikai érdekű rákérdezés lehetőségeit. Tiszteletre méltó vállalkozása ennek ellenére komoly teljesítménye volt az Arany-filológiának – akár azt is mondhatnók, a lírai és epikai életmű esetében ez volt az utolsó módszeres kísérlet egy átfogó filológiai alapozás elkészítésére. Arról pedig már aligha Voinovich tehet, ha a részleges, s nagyon lényegi pontokra rátapintó felülvizsgálat mindmáig nem eredményezett egy hasonló nagyságrendű, az övéhez mérhető alaposságú kritikai szövegkiadást. Voinovich szöveggondozói elveit és gyakorlatát egyébként már az egykorú szakmai kritika is bírálta, szóvá téve az anyag csoportosításában mutatkozó következetlenségeket is – utalhatunk Vargha Balázs,⁷ Nagy Miklós⁸ és Bory István recenzióira,⁹ illetve vitacikkeire –, másrészt pedig a nagyobb időbeli

távlátban még inkább feltáruló fogyatkozások mellett az utóbbi ötven év irodalomtörténeti kutatása is számos szöveget, filológiai összefüggést és adatot tárt föl. Nem csoda, hogy a Voinovich utáni Arany-összkiadások majd mindegyike, vagy legalábbis mértékadó része nem habozott fölülbírálni a kritikai kiadás logikáját – így tett az Arany költői műveinek legteljesebb kiadását gondozó Keresztury Dezső és Keresztury Mária is. Az ő először 1968-ban megjelent edíciójuknak¹⁰ azonban számos fontos felismerése, csoportosítási javaslata nem vált közkeletűvé, azaz folytatás nélkül maradt: a Szépirodalmi Kiadótól később többször kiadott, Vekerdy Tamás gondozta kiadások¹¹ így több ponton visszalépésnek minősíthető javításokat hajtottak végre Kereszturyékhoz képest. A Keresztury házaspár kiadásának is komoly hiányossága azonban (s ebben osztozik a Vekerdytől¹² vagy később, 1992-ben Gángó Gábortól¹³ sajtó alá rendezett kötetekkel), hogy nincsenek részletes magyarázó jegyzetei (sem szómagyarázatok, sem szakirodalmi tájékoztatók), mert – ahogy Kereszturyék fogalmaztak, nyilván kiadói nyomásra – „a szükséges jelzések feleslegesen terhelnék az olvasót”.¹⁴ A Vekerdytől sajtó alá rendezett kiadás korábbi, háromkötetes verziója pedig azt a – rossz – megoldást választotta, hogy Vekerdy helyett a kötet kiadói szerkesztője, Szalai Anna állított össze egy nagyon redukált, az olvasót alig orientáló jegyzetanyagot a Voinovich-féle kiadás kommentárjaiból; csakhogy Voinovich eleve nem gondolta végig – erre talán ideje s ereje sem volt, hiszen már a hat kötet megjelenését sem érthette meg –, hogy az olvasó milyen tárgyi és nyelvi magyarázatokra szorulna rá az Arany-művek minél teljesebb megértése érdekében, ráadásul Vekerdy mégiscsak több ponton felülbírálta Voinovich megoldásait, így az ő kiadása nem volt identikus azzal, amelynek a jegyzeteit alkalmazni kívánták.

Ez a textológiai hagyomány meglehetősen felemásnak minősíthető: a legfeltűnőbb sajátossága ugyanis az, hogy az irodalomtörténészek, filológusok nem használták ki a lehetőséget arra, hogy a rendszeresen újrakiadott népszerű Arany-kiadásokban folyamatosan korrigálják a kritikai kiadás félreértéseit és hibáit. Pedig viszonylag kevés olyan életmű van, amelynek állandó piacon tartása a könyvkiadók és könyvterjesztők számára is evidencia – Arany ezek közé a kivételek közé tartozik. Ilyenformán pedig – ha már egy újabb kritikai kiadás megindításához központi tudománypolitikai akarat és finanszírozás kívántatott/kívántatik is – ennek a piaci igénynek a kihasználásával az irodalomtörténet óriási lehetőséghez és térhez juthatott volna: mert ugyan egy népszerű kiadás nem veheti át mindenestül egy kritikai kiadás funkcióját (például aligha közölhet változatokat, a szakirodalmi utalásokat is jelentősen meg kell rostálnia, a pusztán poétikai, szövegelemző szakirodalom felsorolásától teljességgel el kell tekintenie s még sorolhatnók az eltéréseket), ám kísérletképpen megpróbálhat helyreállítani szövegromlásokat, megpróbálkozhat bizonyos művek vagy műcsoportok relatív kro-

nológiájának a felülvizsgálatával, valamint számot adhat mindazokról a fontos keletkezéstörténeti és filológiai tudnivalókról is, amelyek a versek megértéséhez fontosak lehetnek. Ez a lehetőség azonban az Arany-filológiában jórészt kihasználatlan maradt. Hogy mégsem teljesen, az néhány, az Arany-versek bizonyos csoportját átfogni kívánó alkalmi kiadványnak köszönhető: gondoljunk csak a *Kapcsos Könyv* hasonmás kiadására, amelyhez Keresztury Dezső alapvető kísérő tanulmánya járult,¹⁵ vagy a Kerényi Ferenc gondozta, középiskolai segédkönyvnek álcázott kötetre, amely a legkövetkezetesebben korrigálta a kritikai kiadás számos megoldását.¹⁶ Ez persze azt is jelenti, hogy a leginkább naprakész filológiai feldolgozással a pálya legutolsó szakaszáról, az „Őszikék”-ről rendelkezünk (illetve, Kerényi munkájának köszönhetően még a balladák műcsoportja látszik megnyugtatóan feldolgozottnak), a költői életmű más periódusai viszont továbbra is komoly buktatókat rejtnek. Az alábbiakban ezekre hoznék néhány látványosabb példát.

Először is: nem logikus megoldás az, ha a szövegkiadásokban „zsengék és törmelékek” címen elkülönítjük az Arany-életmű bizonyos darabjait. Ezt a megkülönböztetést – megítélésünk szerint – egy szövegkiadásnak nem szabad megtennie, legalábbis akkor nem, ha nem ragaszkodik mindenestül és következetesen Arany saját víziójához a közönség elé bocsátható szövegekről. A kritikai kiadásnak azt a már említett gyakorlatát, hogy a versek sorát csak a Petőfihez intézett episztola nyitotta meg, s Arany számos alkalmi verse is csak a hatodik kötetbe került be, s nem az elsőbe, már a Keresztury-féle kiadás is – nagyon helyesen – felülbírálta. Hiszen ennek az elvnek a következetes érvényesítése esetén számos olyan szöveget is ki kellett volna iktatniuk a sajtó alá rendezőknek, amely ma már (s hosszú ideje) az Arany-kanon centrális darabjának számít; ennek felmérésére elegendő csupán összevetni – mondjuk – a legutóbb Arany-kiadás tartalomjegyzékét Arany utolsó, jóváhagyott lírai verseskötetének tartalmával.¹⁷ Egyáltalán nem mellékes ugyanis az a kérdés, hogy maga Arany mikor és mely műveit engedte nyilvánosság elé kerülni, hiszen az Arany-líra recepcióját alapvetően befolyásolta, hogy éppen mi volt hozzáférhető az életműből – csak egy példát említve, az Arany-kép átépülését alapvetően meghatározta az, amikor teljes egészében publikussá vált a *Kapcsos Könyv*be foglalt lírai ciklus. Az Arany-életműhöz fűződő, reflexív irodalomtörténeti viszony pedig nem alapozódhat arra, hogy öntudatlanul Arany a saját teljesítményéről kialakított és a rendelkezésére álló eszközökkel (például kötetek szerkezetével, leveleiben megfogalmazott kommentárjaival stb.) sugallt önképéhez igazodik. Éppen ezért önellentmondásos és az átfogóbb, újragondolt Arany-értelmezéseket is veszélyeztető a Keresztury házaspár kiadásának azon megoldása, amely szerint mégiscsak léteznék egy „Zsengék, törmelékek, Arany tulajdonított versek” című, függelékyszerű szöveg egység, amelyen belül helyezkednének el az „Arany tulajdonított versek”. Szerintünk kizárólag a kétes hi-

telű, tehát nem minden kétségen kívül Aranynak tulajdonítható versek elkülönítésének van értelme (ezeket célszerű egy külön egységben, a versek után közölni), a többi vers pedig része a kronologikus rendben közölt életműnek.

Az ezen a ponton megmutatkozó filológiai ellentmondásokat szinte paradigmatis érvénnyel szemléltetheti *A dévaványai juhbehajtás* című szöveg kiadástörténete. Ezt a korai, talán Arany kisújszállási időszakára (1834) datálható szöveget Voinovich még nem közölte: a kritikai kiadás VI. kötetének függelékében tartalmi összefoglalását adta a versnek, hozzáfűzve azt is, hogy szövege nincs a keze ügyében: „Ilyen című vers elő is került Karcagról, 1908-ban; másolata megfordult Beöthy Zsoltnál; arról lemásolta a jelen kiadás rendezője; ez a példány elégett az ostromban.”¹⁸ Voinovich ebben a jegyzetében érezhetőleg már inkább afelé hajlott, hogy itt Arany művéről lehet szó; ez azért érdekes, mert korábban határozott kételyeket fogalmazott meg a szerzőség kapcsán. Arany-életrajzában azon az alapon vonta kétségbe a szerzőséget, hogy a mű érettebbnek látszik, mint amit Aranyról ez idő tájt feltételezhetni, valamint Arany később „egyetlen szóval sem céloz” ilyen témájú művére, s „későbbi munkáiban sem ötlük fel belőle egyetlen vonás sem”.¹⁹ A problémát itt is láthatólag az Arany korai műveinél gyakorta előforduló hiány jelentette: nem áll rendelkezésünkre ugyanis autográf kézirat, a művet a költő soha nem publikálta, valamint nélkülözniük kell azokat az egykorú vagy utólagos szerzői kommentárokat is, amelyekkel Arany magáénak ismerte el a szöveget. Ezek az érvek azonban – az Arany-életmű filológiai hagyományának egészében szemlélve – rendre kikezdhetők: Arany nemcsak egyetlen, 1847 előtti művét nem publikálta (azokat sem egyébként, amelynek autográf kézírata is fennmaradt), hanem például későbbi, nagykőrösi periódusának az alkalmi költészethez sorolható, egy elemi szintű nyilvánosságot megcélzó, szórakoztató darabjait sem.²⁰ Azaz láthatóan lírájának ezt a regiszterét egészében igyekezett kizámi életműve nyilvánosan vállalhatónak gondolt részéből. Mindezek alapján kérdéses, jelentene-e bármit is, ha azt mondanánk a versről, hogy színvonala vagy stílusa alapján nem vall Aranyra – hiszen több olyan Arany-mű van, amelyet kétely nélkül tudunk ugyan a szerzőhöz kötni, ám amely stilárisan elüt a versek többségétől, nem utolsósorban azért, mert egy másféle, közköltészeti tradíciót folytat vagy éppen egy hagyományos poétikát teljesít be.²¹ *A dévaványai juhbehajtás* másolatokban való fennmaradása pedig akként is értelmezhető, hogy itt egy kifejezetten a popularitás szféráját sikeresen megcélzó versről van szó. Arany efféle alkotásainak egyébként a későbbiek során sem nagyon maradt fenn kézírata; erről a jelenségről Arany László általánosságban a következőket írta: „Az alkalmi rigmusok kiszivárogtak a szűkebb baráti körből, melynek pillanatnyi fölvidítására szánva voltak, s részint kéziratban, részint – kivált az atyám halála után megjelent hírlapi közlemények által – nyomtatásban is elterjedtek a közönség között. Ő maga nemigen tartotta meg ezek kéziratát; a mi megmaradt belőlök,

leginkább barátai őrizték meg, a kik az efféle apróságokat is kegyeletes becsben tartották.”²² Ám ezeket a verseket nemcsak Arany László, hanem Voinovich is kétely nélkül beiktatta a kritikai kiadásba – még ha csak a VI. kötetbe is.²³ *A dévaványai juhbehajtás* kimaradása a kritikai kiadásból – még ha ez nem elvi, hanem gyakorlati okokkal volt is magyarázható – ilyenformán nem maradt következmények nélkül. A szöveget másolatból ugyan már 1954-ben közölte Pap Károly,²⁴ majd rövidesen több tanulmány is foglalkozott vele Arany műveként,²⁵ ám a Keresztury házaspár kiadásában mégis csak a kétes hitelű művek közé került be, majd Vekerdy kihagyta a tőle gondozott kötetekből. Mivel sem Kereszturyék, sem Vekerdy nem adott számot részletekbe menő kísérő tanulmányban a szöveggondozási megfontolásokról, csak találgatni lehet, mi állt eljárásuk hátterében.²⁶ Hiszen a szöveg publikálása utáni összes tanulmány (mindegyike korábbi, mint a Keresztury-féle kiadás!) Arany műveként tárgyalta a verset; Dénes Szilárd arra hozott föl megfeleléseket, hogy hol található a későbbi Arany-művekben olyan helyeket, amelyek *A dévaványai juhbehajtásra* látszanak visszautalni, Szilágyi Ferenc 1965-ös tanulmánya pedig akkurátusan fölsorakoztatta mindazokat az említéseket, amelyek már a XIX. század végétől Aranytulajdonították *A dévaványai juhbehajtást* – a lista Ercsey Sándortól Szeremley Barnán át egészen Horváth Józsefíg, az irodalomtörténész Horváth János apjáig terjedt.²⁷ Mindehhez ráadásul hozzászámítandó még Scheiber Sándor 1958-as cikke, amelyből kiderült, hogy Péchy Imre már egy 1874-es tárcájában,²⁸ tehát jócskán Arany életében a költő műveként emlegette a szöveget.²⁹ Mindez meglehetősen egyértelmű helyzetnek látszik: adva van egy olyan többszálú, már Arany életében is megkezdődött szövegleszarmazási hagyomány, amely Aranyéknak ismerte el a szöveget, s ezt jó pár olyan személy írásban, sőt nyomtatásban is fönmaradt megjegyzése hitelesíti, akik vagy közvetlenül Arany környezetéhez tartoztak, vagy ahhoz a közeget, amelyben lehettek pontos információk a szerzőségről – s ezek az említések nem is vezethetők le egymásból, vagyis hitelességük igencsak meggyőző.³⁰ *A dévaványai juhbehajtásról* ráadásul – paradox módon – bőségesebb a szakirodalom, mint számos más Arany-versről, s ezekben a cikkekben számos intertextuális kapcsolatot, stílári bizonyítékot vagy helytörténeti, néprajzi adatot fölsorakoztattak Arany szerzősége mellett. A 2003-as Arany-kötet mindezek után – immáron nem „kétes hitelűként”, hanem a versek közé sorolva – visszaiktatta, vagy inkább beiktatta a költeményt az életműbe.³¹

Arany életművének a szövegghatárait – ahogy a fentebbi példa is mutatta – éppen ezért nem lehet egyszerűen a kritikai kiadás alapján meghatározni. Scheiber Sándor már 1954-ben leszögezte egyik cikkének a végén: „A kritikai kiadásból több más apróság is hiányzik [ti. azon kívül, amit Scheiber éppen akkor közölt – Sz. M.].”³² Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy Arany prózai írásában, szerkesztői megjegyzéseiben vagy leveleiben számos rögtön-

zött rigmus, versként felfogható alkalmi költemény található, másrészt pedig számolni kell olyan rögtönzéseképpen született, szóbeliségben maradt szövegekkel is, amelyeket nem kézirat őrzött meg, hanem valamelyik kortárs emlékezete.³³ Az előbbiekre több példát lehet idézni azokból a közleményekből, amelyek a kritikai kiadás kiegészítéseképpen születtek,³⁴ vagy éppen a levelezésből is kigyűjthető több szöveg³⁵ – ám a népszerű Arany-kiadások még ezeket sem szedték össze módszeresen. Az oralitásban maradt, később lejegyzett, Aranynak tulajdonítható szövegeket pedig érdemes komolyan venni: akkor is nagyon érdekes tanulságokat hordozhatnak, ha helyüket az irodalmi filológia legfeljebb a „kétes hitelű” szövegek között meri is kijelölni. Az Aranyhoz kötött – konkrét személyhez szóló vagy fiktívnek tekinthető – sírversek problematikája külön tanulmányt érdemelne, de példaképpen hadd említsek csupán két szöveget, amely érzékeltetheti, milyen összetett filológiai problémát jelenthet az Arany-művek körének meghatározása.

Szilágyi Ferenc 1976-ban arról számolt be, hogy az MTA Kézirattárában egy olyan kéziraatra bukkant, amely Arany kézírásával Csokonai-másolatokat tartalmazott; a kézirat Szinnyi Ferenc hagyatékából származott. Szilágyi itt tált rá Arany kézírásával egy négysoros, cím nélküli verses szövegre, amely a következőképpen szól:

Úgy bánt az úr Isten szegény Tyúk Andrással,
Miként ő éltében bánt a sárgyúrással:
Felfogá a sarat s edénnyé égette,
De eltörvén, ismét a sárba vetette.

Szilágyi így kommentálta a szöveget: „A vers fennmaradásának körülményei, témája, stílusa egyaránt azt a gyanút keltik, hogy Arany ismeretlen versével, kis alkalmi rögtönzésével van dolgunk.”³⁶ A vers ennek ellenére nem került be az 1976 utáni Arany-összkiadásokba, hitelességének felmérésére sem történt kísérlet. A 2003-as kiadás beillesztette a kétes hitelű darabok közé³⁷ – ennél többre a közlő lelkesültsége és öröme ellenére sem nagyon lehetett vállalkoznunk. Az óvatosság pedig nem volt indokolatlan: a néprajzos Szendrey Zsigmond már 1930-ban közölte a következő tréfás sírfeliratot:

Úgy bánt itt az Isten szegény Tyuk Mátyással;
mint ő életében bánt a sárgyúrással:
felmarkolta sárból, edénnyé égette,
de eltörvén ismét, a sárba vetette.³⁸

Szendrey adata Karcagról származik, s ez könnyen összehangolható Arany jól ismert életrajzi tényeivel is, hiszen Karcag szomszédos Kisújszállással, Arany tanítóskodásának egykori színterével. Megjegyzendő egyéb-

ként, hogy Szendreynek, aki egyébként nagyszalontai volt, s számos kiváló, Arannyal foglalkozó irodalomtörténeti, folklorisztikai tanulmányt is publikált, nem volt tudomása Arany feljegyzéséről, ő kizárólag a „nevető fejfák” folklorisztikai vizsgálatához kívánt adalékokat szolgáltatni – ám akaratlanul még ebben az esetben is sikerült egy Arany-adalékot szolgáltatnia. Szendrey adatának ismeretében valószínűleg egyébként az a magyarázat a helytálló, hogy itt Arany saját kezűleg olyasmit jegyzett le, amely fiatalkorának verses emléke lehetett – ilyenformán tehát nem Arany-verssel állunk szemben, hanem inkább Arany közköltészeti érdeklődésének egyik figyelemre méltó dokumentumával. Mindazonáltal nem fölösleges a vers megőrzése az életművön belül, legalább a „kétes hitelűek” között: így legalább mód nyílhat arra, hogy a beiktatás után lehessen, immár reflektáltan és érvek alapján, kívülre utalni, annál is inkább, mert ez Arannak és a közköltészetnek a viszonyáról is sokat elárulhat.

Van egy ezzel párhuzamos, de mégiscsak másféleképpen kezelendő példa is: Balkányi Enikő 1972-ben publikálta annak a kéziratnak a szövegét, amely éppen akkor került be a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárába, s amely Arany kézírásában tartalmazott négy verssort. A közlő új Arany-versként határozta meg a leletet, s tanulmányának talán legérdekesebb eredménye az volt, hogy keletkezéséről is sok újdonságot elárult. A kézirat hátlapjának tanulsága szerint ugyanis Arany ezt a négy sort ajándékképpen adta át – feltehetőleg 1875-ben – Kovács Albert református teológusnak, aki egy időben a Nemzeti Párt alelnöke volt. A címtelen, de nemcsak Arany kézírásában, hanem tőle hitelesítve fennmaradt négy sor így hangzik:

Annyi magasztos szenvedélyér
 És annyi esztelen hitért, –
 Szerelmedért, mely végtelen volt
 És ímé most itt van: mit ér?³⁹

Az Arany költészetét ismerők számára azonnal feltűnhet, hogy – bár a közlő ismeretlen Arany-versről beszél – ez a négy sor éppen nem ismeretlen: *A honvéd özvegye* című vers 18. versszaka négy utolsó sorának variációjáról van itt szó. Döntést igényel tehát, minek tekintsük ezt a szöveget: önálló versnek vagy szövegváltozatnak? Kétségtelenül ez utóbbi tűnik a kényelmesebb megoldásnak – ám az előző eljárásnak is lehet indokoltsága. Arany itt ugyanis egy régebbi, 1850-es versét, pontosabban annak egy apró részletét applikálta egy többé-kevésbé jól meghatározható szituációban, s ez által a gesztus által önálló, jelentéssel bíró művé avatott egy szövegvariációt. Funkcionális értelemben tehát beszélhetünk önálló versről – s már csak azért is érdemes ekként kezelni ezt a négy sort, mert ebből az évből alig ismerünk egyéb Arany-verset, s ez az applikálás egyébként is igen ritka jelenség az

egész életműben. Sokkal több tanulsága lehet annak, ha a szöveg önálló versként kerül be az Arany-kötetekbe, s csupán a jegyzetek pontosítják a keletkezéstörténeti tudnivalókat, s bizonytalanítják el az önálló státust,⁴⁰ mint ha csupán a jegyzetekben szerepeltetjük ezt a négy sort változatként.

Ugyancsak ehhez kapcsolódik Arany fordításainak a kezelése is. Az eddigi kiadások többsége ezt a műcsoportot az „Idegen költőkből” címmel fogta össze – talán célszerűbb azonban ezt a kopárabb „Fordítások” megjelöléssel helyettesíteni. Maga Arany ugyan valóban az előbbi formulával élt, de ő a versfordításokat – már legalábbis azok egy részét – saját versei közé iktatta be, s az elnevezés így szolgálhatta a különbségtételt. Mivel azonban Arany-nak több olyan fordítása is van, amelyet a költő nemhogy nem sorolt be lírai verseinek gyűjteményébe, de még csak be sem fejezett, helyénvalóbbnak tűnik egy kevésbé poétikus, de talán pontosabb megnevezés használata.

Külön nehézséget jelent azoknak a fordításoknak a beiktatása az életműbe, amelyek Arany kritikáinak, ismertetéseinek, tanulmányainak a részét képezték eredetileg. Arany például recenziót közölt Achille Millien *La moisson* (Az aratás) című kötetéről, s ebben a francia költőnek három versét is (részlegesen vagy teljesen) lefordította. A Keresztury házaspár ezek közül kettőt közölt, az elsőt *Az aratás* címmel⁴¹ – csakhogy ez a címadás egy félreértés következménye: ez ugyanis csak az alapul vett kötetnek, de nem a versnek volt a címe; maga Arany árulja el az ismertetésben, hogy a sorok a *La Méridienne* (Arany saját fordításában: *A delelés*) című versből származnak.⁴² Kereszturyék közölték *Az éj* című fordítást is (igaz, versszakokra bontva, ami elüt Arany saját gyakorlatától),⁴³ érthetetlen módon kihagyták azonban Arany harmadik Millien-átültetését, *A sekély* című fordítást.⁴⁴ Szintén célszerű a fordítások között számon tartani az [*A párnatánc*] című szöveget is; Arany ezt egy 1721-es angol tánckönyvből fordította, s egy, feltehetőleg 1877-es, a *Magyar Nyelvőr*nek szánt, de ott végül is nem közölt cikkébe illesztette bele illusztrációként, mellőzve a versként való tördelést. A kéziratban maradt cikket csak 1916-ban adták ki,⁴⁵ s a benne található fordítás versszerűségére 1965-ben hívta fel a figyelmet Németh G. Béla.⁴⁶ Ez utóbbi cikk sem tudta azonban elérni azt, hogy a fordítás belekerüljön Arany népszerű kötetébe.⁴⁷

Az Arany-életmű határainak átgondolása azonban azt is magával hozhatja, hogy bizonyos, korábban az Arany-kiadásokban szereplő verseket viszont – filológiai érvek alapján – ki kell zárunk az életműből. Ki kell maradnia az Arany-kötetektől, mivel bizonyíthatóan nem Arany műve, a *Kín* című versnek.⁴⁸ Ez a vers ugyanis először Szilágyi Sándor jóvoltából jelent meg, egy másik, cím nélküli rögtönzéssel együtt.⁴⁹ Szilágyi elmondta, hogy az utóbbi verset Arany és Szász Károly közösen rögtönözték Lisznyai Kálmán *Nyáréj* című versének paródiájaként – ez a vers tehát [*Lisznyai Kálmánnak*] címmel jogosan szerepelhet az Arany-kötetekben, igaz, ugyanennyi joggal Szász művei közé is fölvehető. Szilágyi ugyanebben a cikkében közölte azon-

ban a *Kín* című verset is, csakhogy arról azt állította, „egészen a Szászé”. Voinovich azonban – kizárólag Szilágyi szövegközlésére utalva – ezt az utóbbi verset is fölvette a kritikai kiadásba, anélkül, hogy új érvekkel igazolta volna Arany szerzőségét.⁵⁰ A kritikai kiadásból aztán ez a vers minden későbbi népszerű Arany-kiadásba is bekerült – ennek az indokolatlan eljárásnak érdemes véget vetni. Mint ahogy, másik példát is említve, nem tűnik célszerűnek követni Kereszturyék eljárását, amely szerint az „Aranynak tulajdonított versek” között helye lenne egy, korábban *Töredék egy népies víg eposzból* címen közölt versnek – a szöveg 1913-as újraközlését⁵¹ követően olyan súlyos és megalapozott érveket sorakoztatott fel Arany szerzősége ellen Kardos Lajos,⁵² hogy azok után aligha merülhettek föl kétségek. Ezen a ponton tehát Kereszturyék alighanem fölöslegesen bírálták felül a kritikai kiadást.

Más jellegű, inkább az Arany-versek csoportosításával összefüggő problémát okoz az, hogy miért a kisebb költemények, tehát a lírai versek között szerepelnek Voinovich óta a legutóbbi időkig olyan töredékek, amelyek ugyan kétségkívül rövidek, néhol kifejezetten kurták, ám nyilvánvalóan egy nagyobb epikus kompozíció szándékát hordozták, mint például a következők: *Varga Mihály, A kincskeresők, A kincstalálók, István örökje, Stanzák „Mátyás dalünnepe” eposzi kísérletből*. Ez az eljárás ugyanis megnehezíti azt, hogy Arany epikai kísérleteinek teljes spektrumát és lehetséges irányait fölmérjük – éppen ezért célszerűnek látszik ezeket a töredékeket beiktatni az elbeszélő költemények közé.

Az eddigi példák s az ezekből kibontható filológiai megfontolások jelentősége abban áll, hogy hangsúlyosan felhívhatják a figyelmet az Arany-versekkel kapcsolatos filológiai kutatások fehér foltjaira. Mert nem bizonyos ugyan, hogy minden egyes – az imént említett és említés nélkül maradt – esetben sikerült megtalálnunk a végleges megoldást a legutóbbi Arany-összkiadásban, ám filológiai javaslataink talán hasznára lehetnek a még mindig nagyon sok megoldatlan kérdést maga előtt görgető Arany-textológiának. Tudatában vagyunk annak is, hogy több ponton nemcsak a számunkra közvetlen előzményt jelentő kiadási tradíciótól tértünk el, hanem attól is, ahogyan Arany maga prezentálta az életművét – persze Arany halála óta, pontosabban az Arany László kiadta hátrahagyott művek megjelenésével kezdődően minden összkiadás eltért Arany saját intencióitól. Arany életművének igen komoly hányadáról gondolta úgy, hogy nem a reprezentatív, nyilvánosság előtt is vállalható-vállalendő szövegek közé tartoznak. Ennek az önkorlátozásnak is köszönhető aztán, hogy az Aranyról kialakított és kanonizált egykorú kép mennyire csak az irodalmi életmű egy részével tudott (vagy tudhatott) elszámolni. Ilyenformán persze minden újragondolt Arany-kiadás olyan ajánlatnak tekinthető, amely egy más hangsúlyokra épülő életmű-értelmezés felé nyit utat – még ha egy újabb Arany-kép vagy Arany-olvasat kiépítésére nem is a szövegkiadás fegyelmezett, hagyomány-

tisztelő rendje az egyedüli vagy leghatékonyabb eszköz. Enélkül azonban nem jöhet létre a magyar irodalom egyik centrális, hatástörténetileg bizonyosan a legelevenebb életművének a hatékony újraelsajátítása sem. Félő ugyanis, hogy a filológiai tradíció vitás pontjainak észrevétele nélkül a leginvenciózusabb műelemzésekre épülő Arany-értelmezések is csupán a korábbi interpretációk öntudatlan áthelyezéseit tudják végrehajtani.

1 A kérdés végiggondolását korábban már megkíséreltem: SZILÁGYI Márton, *Filológia, irodalomtörténet, kanonizáció. Klasszikus módszertudat és új kihívások között*, Helikon, 2000, 4. szám, 564–572.

2 *Arany János összes költeményei I–II*, sajtó alá rend. és a jegyzeteket írta SZILÁGYI Márton, Bp., Osiris Kiadó, 2003 (Osiris Klasszikusok).

3 *Arany János összes költeményei, II. kötet*, szerk. és az utószót írta KERESZTURY Dezső és KERESZTURY Mária, Bp., Szépirodalmi, 1978, 813.

4 Az idézőjelbe tett szó Vargha Balázstól származik; cikkében igen határozottan fogalmazza meg Voinovich felelősségét az Arany-hagyaték alapos feldolgozásának elmaradása miatt: VARGHA Balázs, *Kincsesház – leltárhiánnyal. Arany János levelezésének kritikai kiadása = Uő, Jelek, jelképek, jellemek. Irodalmi és nyelvészeti tanulmányok*, Bp., 1984, 404–426. (Az idézet: 407.)

5 ARANY János, *Kisebbségi költemények*, sajtó alá rend. VOINOVICH Géza, Bp., 1951, (Arany János Összes Művei I.).

6 ARANY János, *Zsengék, töredékek, rög-tönzések*, sajtó alá rend. VOINOVICH Géza, Bp., 1952 (Arany János Összes Művei VI.). [A továbbiakban: AJÖM VI.]

7 VARGHA Balázs, *Arany János Összes Művei, I–VI. kötet*, ItK, 1953, 359–366.

8 NAGY Miklós, *Arany János Összes Művei I, II, III, IV, V, VI*. (Kritikai kiadás), It, 1953, 480–486.

9 BORY István, *Az Arany kritikai kiadás I. kötetéhez*, It, 1957, 308–311.

10 Mi egy újabb, változatlan szövegű lenyomatát használtuk: ARANY János, *i. m.* (1978)

11 Külön kérdés, hogy a Szépirodalmi Kiadó annak idején miért nem irodalomtörté-

nész szakembert, hanem éppen egy kivételes műveltségű gyermekpszichológust bízott meg Arany műveinek kiadásával – ennek a döntésnek a hátterét azonban nem ismerem, így a továbbiakban legfőljebb a választás filológiai következményeit érintem.

12 Egyik utolsó lenyomata: *Arany János költeményei*, szöveggyűjtemény. VEKERDY Tamás, Bp., Helikon, 1983.

13 *Arany János összes költeményei, I–V. kötet*, sajtó alá rend. GÁNGÓ Gábor, Bp., Unikornis Kiadó, 1992 (A magyar költészet kincsestára).

14 ARANY János, *i. m.* (1978) 815.

15 ARANY János, *Kapcsolókönyv*, a kísérő tanulmányt írta: KERESZTURY Dezső, Bp., Magyar Helikon–Akadémiai Kiadó, 1977.

16 ARANY János, *Balladák / „Őszikék”*, kiad. KERÉNYI Ferenc, Bp., 1993 (Matúra Klasszikusok).

17 Az összevetés megkönnyítése érdekében a tőlünk gondozott Arany-kiadásban megtalálható Arany legutolsó kötetének tartalomjegyzéke is: ARANY János, *i. m.* (2003) II, 817–821.

18 AJÖM VI. 199–200.

19 VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza I. 1817–1849*, Bp., 1929, 37.

20 Ennek kapcsán lásd még SZILÁGYI Márton, *„Alkalmatosságra írott versek”, avagy vidám férfikompániák humora. Csokonai, Arany és a közköltészeti hagyomány*, Bárka, 2003, 5. szám, 53–62.

21 Erre egyébként van példa más költői életművekben is: Vörösmarty *Sírversek* című epigrammái kapcsán kísértetiesen hasonló helyzetet figyelhetünk meg – Gyulai Pál például föl sem vette saját kiadásába a verseket, merthogy nem tartoznak az „igazi” életműbe, noha a filológiai kritériumok alapján kétség-

telenül Vörösmartynak tulajdoníthatók: vö. MEZEI Márta, *Egy Vörösmarty-epigrammáról = Szövegkönyv. Születésnap levelek Kerényi Ferenchez*, Kézirat, MTA Irodalomtudományi Intézet, Bp., 2004. március 7., 140–145.

22 ARANY László, *Bevezetés = Arany János hátrahagyott versei*, Bp., kiadja RÁTH Mór, 1888, XXIII–XXIV.

23 Mint például az 1839-re datált, *Elegia* című verset: AJÖM VI. 7., a hozzákapcsolódó jegyzet: 216.

24 PAP Károly, *Arany egy zsengéje: A dévaványai juhbehajtás*, ItK, 1954, 78–83.

25 DÉNES Szilárd, *Arany Jánosnak a ványai juhbehajtás című ifjúkori verses krónikájáról*, ItK, 1956, 178–186.; AGOTAI László, „A dévaványai juhbehajtás” szerzőségének kérdéséről, *Jászkunság*, 1958, 1–2. szám, 38–40.; GYÖRFFY Lajos, *Adalékok „A dévaványai juhbehajtás”-hoz*, *Jászkunság*, 1960, 3. szám, 123–125.; BE-RECZKI Imre, *A dévaványai juhbehajtás és költője*, ItK, 1962, 633–638.; SZILÁGYI Ferenc, *Az epikus Arany indulása és Csokonai, A dévaványai juhbehajtás és a Csokonai-hagyomány*, ItK, 1965, 99–109.

26 Megjegyzendő egyébként, ahogy erre Szilágyi Ferenc felhívta a figyelmet, hogy a mű 1954-es publikálása után a Szépirodalmi Kiadó 1955-ben kiadott, háromkötetes népszerű Arany-kiadásába már kétes hitelüként bekerült *A dévaványai juhbehajtás*: SZILÁGYI Ferenc, *i. m.*, 99–100. Kereszturyék kiadása feltehetőleg ezt a hagyományt követte.

27 SZILÁGYI Ferenc, *i. m.*, 99–100.

28 PÉCHY Imre, *Petőfi reliquiák*, Reform, V., 1874. márc. 12., 70. szám.

29 SCHEIBER Sándor, *Arany János ifjúkori elégiája: Gabúz Istók halálára*, It, 1958, 461.

30 Ennek mérlegelését lásd SZILÁGYI Ferenc, *i. m.*, 107.

31 ARANY János, *i. m.* (2003) I, 7–20., a jegyzetek: 1079–1081. Itt jegyzem meg, hogy a vers Aranynak tulajdonításának újabb keletű, érdekes közvetett bizonyítéka, hogy amikor a kritikai kiadás jelenlegi sorozatszerkesztője, Korompay H. János – születésnap köszöntés gyanánt – egy trefás idézetgyűjteményt állított össze Arany műveiből a szűnyogokra vonatkozólag, felhasználta *A dévaványai juhbehajtás* szövegét is: KOROMPAY H. János, *Az*

AJÖM XVII. kiadástörténetéhez = Szabó G. Zoltán 60. születésnapjára, Bp., Balassi Kiadó–Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, 2003. április 9., 54.

32 SCHEIBER Sándor, *Arany János elfelejtett gyermekverse*, ItK, 1954, 83–84.

33 Erre példa az a kétsoros rigmus is, amely a 2003-as kiadásban [*Csak az a hátrány...*] címmel szerepel a kétes hitelű versek között; a rimes rögtönzés állítólag Vámbéry Ármin és Arany egyik közös sétája alkalmából keletkezett, s Vámbéry emlékezete őrizte meg. A rigmust közölte: -a -ly, *Vámbéry a Dunaparton*, Vasárnapi Ujság, 1913. szeptember 28., 772. A cikk szerzője Balla Mihály; vö. *Batu kán pesti rokonai, Vámbéry Ármin és tatárja, Csagatai Izsák, Kiadatlan írások és dokumentumok*, szerk. KOVÁCS Sándor Iván, Pozsony, 2001, 139–142.

34 Vö. például BISZTRAY Gyula, *Arany János két kis rímjátéka*, It, 1961, 458–459.

35 Lásd például a Tompához intézett, 1852. október 1-jei levél verses záradékát (ARANY, *i. m.* [1982], 154–157.), amelyet a 2003-as Arany-kiadás [*Tompá Mihályhoz*] címmel vett föl, valamint a Lévy Józsefhez szóló, 1853. június 10-i levél verses betétjét (ARANY János, *i. m.* [1982] 199–201.), amely ugyanott a [*Hölgyfutár –...*] cím alatt szerepel: ARANY János, *i. m.* (2003) I, 233., 268., a jegyzetek: 1100., 1104.

36 SZILÁGYI Ferenc, *Arany János ismeretlen verse*, ItK, 1976, 107–108.

37 ARANY János, *i. m.* (2003) I, 539., a jegyzet: 1143.

38 SZENDREY Zsigmond, *Nevető fejfák. Motivum- és tipustanulmány*, különlenyomat a *Népünk és Nyelvünk* 1930. (II. évfolyam) 6–8. számából.

39 BALKÁNYI Enikő, *Legenda és valóság. Ismeretlen Arany-vers kéziratárunkban = A Petőfi Irodalmi Múzeum évkönyve 1971–1972*, 175–179.

40 A négy sort a 2003-as kiadás ily módon közölte: ARANY János, *i. m.* (2003) I, 428., a jegyzet: 1126.

41 ARANY János, *i. m.* (1978) I, 839.

42 ARANY János, *Prózai művek* 2. 1860–1882, sajtó alá rend. NÉMETH G. Béla, Bp., 1968, (*Arany János Összes Művei* XI. kötet), [a továbbiakban: AJÖM XI.] 171–172.

43 ARANY János, *i. m.* (1978) I, 839–840.

44 Szövegét lásd AJÖM XI, 177–178.

45 VOINOVICH Géza, *Arany János hagyatékából*, Magyar Nyelv, 1916, 327–328.

46 NÉMETH G. Béla, *Egy népies angol táncdal fordítása Aranyánál*, ItK, 1965, 599–601.

47 A 2003-as kiadás beiktatta a versfordítások közé: ARANY János, *i. m.* (2003) I, 605–606., a jegyzetek: 1147.

48 Értesülésünk szerint erre már korábban felfigyelt Tarjányi Eszter is; dolgozatát azonban, amelyben mindezt bizonyította, nem volt alkalmunk elolvasni – a kihagyás filológiai érveit mégis fontosnak tartjuk felsorakoztatni,

mert bár Tarjányi Eszter észleléséhez képest nem számítanak újdonságnak, de a 2003-as kiadásban ennek a tőle független felismerésnek már textológiai konzekvenciái is voltak: ARANY János, *i. m.* (2003) I, 1099.

49 SZILÁGYI Sándor, *Vers-tréfa Arany Jánostól és Szász Károlytól*, Nemzet, 1882. december 31., 120. szám, Melléklet, 1.

50 AJÖM VI, 22., a jegyzet: 219–220.

51 FABÓ Bertalan, *Arany János két ismeretlen költeménye*, Budapesti Hírlap, 1913. október 5., 14.

52 KARDOS Lajos, *Arany János két ismeretlen költeménye*, It, 1913, 551–552.